

MP Board Class 10 Sanskrit Practice Set – 1

बोर्ड परीक्षाया: सज्जीकरणाय गुरुत्वपूर्णा: अभ्यासा: (सत्रम् 2025-26)

कक्षा: दशमी (Class 10th)

विषयः: संस्कृतम् (Sanskrit)

पूर्णाङ्काः: 75 अङ्काः

समयः: 3:00 होरा:

सामान्यनिर्देशाः (General Instructions):

- एतत् अभ्यासप्रश्नपत्रं म. प्र. माध्यमिकशिक्षा मण्डलस्य (MP Board) दशमक्याः संस्कृतपाठ्यक्रमस्य ब्लूप्रिण्टानुसारं विरचितम् अस्ति।
- भागः - अ (अपठित-अवबोधनम्): अपठित-गद्यांशधारिता: बोधात्मकप्रश्नाः (10 अङ्काः)।
- भागः - ब (पठित-अवबोधनम्): 'शेमुषी' द्वितीयभाग-पाठ्यपुस्तकधारिता: गद्यांश-पद्यांश-नाट्यांशप्रश्नाः (30 अङ्काः)।
- भागः - स (व्याकरणम्): शब्दरूप-धातुरूप-सन्धि-समास-प्रत्यय-उपसर्ग-अव्यय-वाच्यपरिवर्तन-प्रश्नाः (25 अङ्काः)।
- भागः - द (रचनात्मककार्यम्): पत्रलेखनम्, चित्रवर्णनम्, संस्कृत-अनुवादः, निबन्धलेखनम् च (10 अङ्काः)।
- भागः - इ (उत्तरमाला): सर्वेषां प्रश्नानां सप्रमाणं सम्यक् समाधानानि उत्तरमाला च।

भागः - अ : अपठित-अवबोधनम् (Unseen Comprehension) — [10 अङ्काः]

प्रश्न 1. अधोलिखितं अपठित-गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतेन लिखतः

10 अङ्काः

विद्या धनं सर्वधनेषु प्रधानं वर्तते। विद्यायां मानवः विनयं लभते, विनयाद् याति पात्रताम्। पात्रत्वात् धनमाप्नोति, धनाद् धर्मं ततः सुखम्। न चोरहार्यं न च राजहार्यं न भ्रातृभाज्यं न च भारकारि। व्यये कृते वर्धते एव नित्यं विद्याधनं सर्वधनप्रधानम्। अद्यत्वे जगति विद्यायाः महत्त्वं सर्वैरङ्गीक्रियते। यः मानवः विद्याहीनः भवति सः समाजे आदरं न लभते। अतः सर्वैः बालकैः बालिकासिश्च निष्ठया विद्यायाः अर्जनं करणीयम्। विद्या जीवनस्य अन्धकारं दूरीकृत्य ज्ञानस्य प्रकाशं प्रसारयति।

(I) एकपदेन उत्तरत (One Word Answer):

2 × 1 = 2 अङ्काः

1. सर्वधनेषु किं प्रधानम् अस्ति?
2. मानवः विद्यायां किं लभते?

(II) पूर्णवाक्येन उत्तरत (Full Sentence Answer):

2 × 2 = 4 अङ्काः

1. विद्याधनस्य कानि मुख्यवैशिष्ट्यानि सन्ति?
2. विद्या जीवनस्य किं दूरीकरोति?

(III) भाषिककार्यम् एवं शीर्षकम् (Grammar & Title):

4 × 1 = 4 अङ्काः

1. अस्य गद्यांशस्य समुचितं शीर्षकं लिखत।
2. 'लभते' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं गद्यांशात् चित्वा लिखत।
3. 'ज्ञानस्य' इति पदे का विभक्तिः किम् वचनं च अस्ति?
4. 'अन्धकारम्' इति पदस्य विलोमपदं गद्यांशे किं प्रयुक्तम्?

भाग: - ब : पठित-अवबोधनम् (Textbook Comprehension - Shemushi) — [30 अङ्काः]

खण्ड 1: पठित-गद्यांशम्, पद्यांशम्, नाट्यांशम् च

पाठः 1: शुचिपर्यावरणम् / पाठः 2: बुद्धिर्बलवती सदा

प्रश्न 2. अधोलिखितं पठित-गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखतः

5 अङ्काः

अस्ति देउलाख्यो ग्रामः। तत्र राजसिंहः नाम राजपुत्रः वसति स्म। एकदा केनापि आवश्यकतेन कार्येण तस्य भार्या बुद्धिमती पुत्रद्वयेन उपेता पितुर्गृहं प्रति चलिता। मार्गे गहने कानने सा एकं व्याघ्रं ददर्श। सा व्याघ्रमागच्छन्तं दृष्ट्वा धाष्ट्यात् पुत्रौ चपेटया प्रहृत्य जगाद- "कथमेकैकशो व्याघ्रभक्षणाय कलहं कुरुथः? अयमेकस्तावद्विभज्य भुज्यताम्। पश्चाद् अन्यो द्वितीयः कश्चिद् लक्ष्यते।" इति श्रुत्वा व्याघ्रमारी काचिदियम् इति मत्वा व्याघ्रो भयाकुलचित्तो नष्टः।

1. ग्रामस्य नाम किं आसीत्? (एकपदेन)
2. बुद्धिमती पुत्रद्वयेन सह कुत्र चलिता? (एकपदेन)
3. मार्गे सा किं ददर्श? (एकपदेन)
4. बुद्धिमती व्याघ्रं दृष्ट्वा किं कृतवती? (पूर्णवाक्येन)
5. 'गहने कानने' अत्र विशेषणपदं किम्? (भाषिककार्यम्)

पाठः 4: शिशुलालतुम् / पाठः 6: सुभाषितानि

प्रश्न 3. अधोलिखितं पठित-पद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखतः

5 अङ्काः

गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति निर्गुणो, बली बलं वेत्ति न वेत्ति दुर्बलः।
पिको वसन्तस्य गुणं न वायसः, करी च सिंहस्य बलं न मूषकः॥

1. गुणी किं वेत्ति? (एकपदेन)
2. वसन्तस्य गुणं कः वेत्ति? (एकपदेन)
3. सिंहस्य बलं कः न वेत्ति? (एकपदेन)
4. बली किं वेत्ति कः च न वेत्ति? (पूर्णवाक्येन)
5. 'वायसः' इति पदस्य कोऽर्थः अस्ति? (भाषिककार्यम्)

पाठः 7: सौहार्दं प्रकृतेः शोभा

प्रश्न 4. अधोलिखितं नाट्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखतः

5 अङ्काः

काकः॥ अरे परभृत्! अहं यदि तव सन्ततिं न पालयामि तर्हि कुत्र स्युः पिकाः? अतः अहमेव करुणापरः पक्षिसम्राट् काकः।
मयूरः॥ (अट्टहासेन) विरम विरम आत्मश्लाघायाः! किं न जानासि यत्-
यदि न स्यान्नरपतिः सम्यङ्नेता ततः प्रजा। अकर्णधारा जलधौ विप्लवेतेह नौरिव॥

1. कः परभृत् इति सम्बोधयति? (एकपदेन)
2. कः आत्मश्लाघां करोति? (एकपदेन)
3. मयूरः कथं हसति? (एकपदेन)
4. राजा यदि सम्यक् नेता न स्यात् तर्हि प्रजा कथं विप्लवेते? (पूर्णवाक्येन)
5. 'नौः' इति पदस्य पर्यायपदं नाट्यांशे किं प्रयुक्तम्? (भाषिककार्यम्)

खण्ड 2: पाठ्यपुस्तकस्य प्रश्नाः, श्लोकलेखनम्, प्रश्ननिर्माणम् च

प्रश्न 5. रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत (किञ्चित् चत्वारि):

4 × 1 = 4 अङ्काः

1. मयूराणां नृत्यं प्रकृतेः आराधना।
2. व्याघ्रं दृष्ट्वा धूर्तः शृगालः अवदत्।
3. न्यायाधीशः बहुकिमचन्द्रः आसीत्।
4. उद्याने पक्षिणां कलरवं चेतः प्रसादयति।
5. शवे त्वक् न आसीत्।

प्रश्न 6. पाठ्यपुस्तकात् दो श्लोकौ लिखत (यौ अस्मिन् प्रश्नपत्रे न स्तम्):

2 × 2 = 4 अङ्काः

(Write two Subhashita Shlokas from your textbook which are not present in this question paper.)

प्रश्न 7. अधोलिखित-प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृत-पूर्णवाक्येन लिखत (किञ्चित् त्रीणि):

3 × 2 = 6 अङ्काः

1. कविः कुत्र सञ्चरणं कर्तुम् इच्छति? (पाठः 1)
2. केन समः बन्धुः नास्ति? (पाठः 6)
3. कृषकः किं करोति स्म? (पाठः 5)
4. वस्तुतः चोरः कः आसीत्? (पाठः 8)

भागः - स : व्याकरणम् (Sanskrit Grammar) — [25 अङ्काः]**प्रश्न 8. वस्तुनिष्ठ-व्याकरणप्रश्नाः (Objective Grammar Rules)****8.1 समुचितं शब्दरूपं / धातुरूपं / सन्धिं / समासं चित्वा लिखत (MCQs):**

6 × 1 = 6 अङ्काः

(i) 'राम' शब्दस्य तृतीया-विभक्तेः बहुवचनस्य रूपं किम्?

(a) रामाय	(b) रामैः
(c) रामाणाम्	(d) रामेषु

(ii) 'पठ्' धातुः लट्-लकारस्य प्रथमपुरुष-बहुवचनस्य रूपं किम्?

(a) पठति	(b) पठन्ति
(c) पठामि	(d) अपठत्

(iii) 'हिमालयः' अस्य पदस्य सन्धि-विच्छेदः कः?

(a) हिम + आलयः	(b) हिमा + लयः
(c) हिम + लयः	(d) हिमो + आलयः

(iv) 'प्रतिदिनम्' इति पदे कः समासः अस्ति?

(a) तत्पुरुषः	(b) अव्ययीभावः
(c) द्विगुः	(d) बहुव्रीहिः

(v) 'गत्वा' इति पदे कः प्रत्ययः अस्ति?

(a) तुमुन्	(b) क्त्वा
(c) ल्यप्	(d) शत्

(vi) 'अनुगच्छति' इति पदे कः उपसर्गः अस्ति?

(a) अः	(b) अनु
(c) आ	(d) अप

प्रश्न 9. व्याकरण-अभ्यासप्रश्नाः (Grammar Application)**9.1 सन्धिं / सन्धि-विच्छेदं कुरुत (किञ्चित् त्रीणि):**

3 × 1 = 3 अङ्काः

1. सत् + जनः = _____
2. कविः + अयम् = _____
3. सर्वोदयः = _____ + _____

9.2 समास-विग्रहं / समस्तपदं लिखत (किञ्चित् त्रीणि):

3 × 1 = 3 अङ्काः

1. पञ्चानां वटानां समाहारः = _____
2. राजपुत्रः = _____ + _____
3. माता च पिता च = _____

9.3 प्रत्ययं पृथक् कुरुत / संयोजयत (किञ्चित् त्रीणि):

3 × 1 = 3 अङ्काः

1. पठ् + तुमुन् = _____
2. आ + नी + ल्यप् = _____
3. हसितः = _____ + _____

9.4 रेखाङ्कितपदेषु अशुद्धि-शोधनं कुरुत (किञ्चित् त्रीणि):

3 × 1 = 3 अङ्काः

1. श्री गणेशाय नमः। (गणेशम् नमः ✗)
2. अहं पुस्तकं पठति। (पठति ✗)
3. वृक्षात् पत्रानि पतति। (पतति ✗)
4. सः बालकम् गच्छति। (ग्रामम् ✗)

9.5 अधोलिखितेषु वाक्येषु वाच्यपरिवर्तनं कुरुत (किञ्चित् द्वे):

2 × 2 = 4 अङ्काः

1. अहं ग्रन्थं पठामि। (कर्मवाच्ये)
2. तेन हस्यते। (कर्तृवाच्ये)
3. बालकः कन्दुकं क्रीडति। (कर्मवाच्ये)

9.6 अधोलिखित-वाक्येषु कोष्ठकात् समुचितं अव्ययपदं चित्वा रिक्तस्थानं पूरयत:

3 × 1 = 3 अङ्काः

1. यत्र धर्मः _____ जयः। (तत्र / कुत्र)
2. सत्यम् _____ जयते। (एव / अपि)
3. ईश्वरः _____ अस्ति। (सर्वत्र / कदा)

भागः - द : रचनात्मक-कार्यम् (Creative Writing) — [10 अङ्काः]

पत्रलेखनम् (Letter Writing)

प्रश्न 10. भवतः नाम सुरेशः अस्ति। रुग्णावस्थायाः कारणेन दिनद्वयस्य अवकाशार्थं प्रधानाचार्यं प्रति प्रार्थनापत्रं मञ्जूषायाः पदैः पूरयित्वा लिखतः

4 अङ्काः

[मञ्जूषा: निवेदनम्, प्रधानाचार्यमहोदय!, ज्वरेण, अवकाशम्, सेवयाम्]

(1) _____,

(2) _____ शासकीय-उच्चतर-माध्यमिक-विद्यालयः, भोपालम्।

विषयः - दिनद्वयस्य अवकाशार्थं प्रार्थनापत्रम्।

महोदय!,

सभयं (3) _____ अस्ति यत् अहं सहसा (4) _____ पीडितः अस्मि। अतः विद्यालयम् आगन्तुं न शक्नोमि। कृपया मम दिनद्वयस्य (5) _____ स्वीकृत्य अनुगृह्यन्तु।

भवताम् आज्ञाकारी शिष्यः - सुरेशः, कक्षा - दशमी।

संस्कृत-अनुवादः (Translation into Sanskrit)

प्रश्न 11. अधोलिखितानां वाक्यानां संस्कृतभाषायाम् अनुवादं कुरुत (किञ्चित् चत्वारि):

4 × 1 = 4 अङ्काः

1. राम घर जाता है।
2. वृक्ष से पत्ते गिरते हैं।
3. वह पुस्तक पढ़ता है।
4. विद्या विनय देती है।
5. हम सब भारतवासी हैं।

निबन्धलेखनम् (Essay Writing)

प्रश्न 12. अधोलिखितेषु एकस्मिन् विषये संस्कृतभाषायां शतपदेषु (100 शब्देषु) निबन्धं लिखतः

2 अङ्काः

1. मम दिनचर्या / उद्यानम्
2. संस्कृतभाषायाः महत्त्वम्
3. पर्यावरण-संरक्षणम्

भाग: - इ : सम्पूर्णा उत्तरमाला (Complete Answer Key & Solutions)

उत्तरमाला : भाग: - अ (अपठित-अवबोधनम्)

उत्तर 1. अपठित-गद्यांशस्य उत्तराणि

(I) एकपदेन उत्तरम्:

1. विद्याधनम् (विद्या)
2. विनयम्

(II) पूर्णवाक्येन उत्तरम्:

1. विद्याधनं न चोरहार्यं, न राजहार्यं, न भ्रातृभाज्यं, न च भारकारि अस्ति; व्यये कृते नित्यं वर्धते।
2. विद्या जीवनस्य अन्धकारं दूरीकृत्य ज्ञानस्य प्रकाशं प्रसारयति।

(III) भाषिककार्यम् एवं शीर्षकम्:

1. समुचितं शीर्षकम्: 'विद्यायाः महत्त्वम्' अथवा 'विद्याधनम्'।
2. कर्तृपदम्: 'मानवः'
3. विभक्तिः वचनं च: षष्ठी-विभक्तिः, एकवचनम्।
4. विलोमपदम्: प्रकाशम्

उत्तरमाला : भाग: - ब (पठित-अवबोधनम् - शेमुषी)

उत्तर 2, 3 एवं 4. पठित-अंशानाम् उत्तराणि

उत्तर 2 (गद्यांशः): (1) देउलाख्यः (2) पितुर्गृहम् (3) व्याघ्रम् (4) बुद्धिमती व्याघ्रं दृष्ट्वा धाष्ट्यात् पुत्रौ चपेटया प्रहृत्य व्याघ्रभक्षणाय कलहं निवारितवती। (5) विशेषणपदम् - 'गहने'।

उत्तर 3 (पद्यांशः): (1) गुणम् (2) पिकः (कोकिलः) (3) मूषकः (4) बली बलं वेत्ति, दुर्बलः च न वेत्ति। (5) 'वायसः' - काकः (कौआ)।

उत्तर 4 (नाट्यांशः): (1) काकः (2) काकः (3) अट्टहासेन (4) यदि राजा सम्यक् न स्यात् तर्हि प्रजा अकर्णधारा नौः इव जलधौ विप्लवते। (5) 'नौः' - नौका (नाव)।

उत्तर 5. प्रश्ननिर्माणम्

1. मयूराणां नृत्यं कस्याः आराधना?
2. कम् दृष्ट्वा धूर्तः शृगालः अवदत्?
3. न्यायाधीशः कः आसीत्?
4. कुत्र पक्षिणां कलरवं चेतः प्रसादयति?

उत्तर 6. सुभाषितानि श्लोकद्वयम् (Model Shlokas)

1. अलसस्य कुतो विद्या अविद्यस्य कुतो धनम्। अधनस्य कुतो मित्रममित्रस्य कुतः सुखम्॥
2. आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान् रिपुः। नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वा यं नावसीदति॥

उत्तर 7. संस्कृत-पूर्णवाक्येन उत्तराणि

1. कविः एकान्ते कान्तारे (वने) क्षणमपि सञ्चरणं कर्तुम् इच्छति।
2. उद्यमेन (परिश्रमेन) समः बन्धुः नास्ति।
3. कृषकः बलीवर्दाभ्यां क्षेत्रकर्षणं करोति स्म।
4. वस्तुतः आरक्षी एव चोरः आसीत्।

उत्तरमाला : भागः - स (व्याकरणम्)**उत्तर 8.1 व्याकरण सही विकल्प (MCQs)**

- (i) (b) रामैः | (ii) (b) पठन्ति | (iii) (a) हिम + आलयः | (iv) (b) अव्ययीभावः | (v) (b) क्त्वा | (vi) (b) अनु

उत्तर 9.1 से 9.6 व्याकरण-समाधानानि**उत्तर 9.1 (सन्धिः):**

1. सत् + जनः = **सज्जनः** (व्यञ्जनसन्धिः)
2. कविः + अयम् = **कविरयम्** (विसर्गसन्धिः)
3. सर्वोदयः = **सर्व + उदयः** (गुणसन्धिः)

उत्तर 9.2 (समासः):

1. पञ्चानां वटानां समाहारः = **पञ्चवटी** (द्विगुसमासः)
2. राजपुत्रः = **राज्ञः पुत्रः** (षष्ठी-तत्पुरुषः)
3. माता च पिता च = **पितरौ / मातापितरौ** (द्वन्द्वसमासः)

उत्तर 9.3 (प्रत्ययः):

1. पठ् + तुमुन् = **पठितुम्**
2. आ + नी + ल्यप् = **आनीय**
3. हसितः = **हस् + क्त**

उत्तर 9.4 (अशुद्धि-शोधनम्):

1. नमः योगे चतुर्थी विभक्तिः भवति → **श्री गणेशाय नमः।**
2. अहम् उत्तमपुरुषः अस्ति → **अहं पुस्तकं पठामि।**
3. पत्राणि बहुवचनम् अस्ति → **वृक्षात् पत्राणि पतन्ति।**

उत्तर 9.5 (वाच्यपरिवर्तनम्):

1. मया ग्रन्थः पठ्यते।
2. सः हसति।
3. बालकेन कन्दुकः क्रीड्यते।

उत्तर 9.6 (अव्ययपदम्):

1. यत्र धर्मः **तत्र** जयः।
2. सत्यम् **एव** जयते।
3. ईश्वरः **सर्वत्र** अस्ति।

उत्तरमाला : भाग: - द (रचनात्मक-कार्यम्)

उत्तर 10. अवकाशार्थम् प्रार्थनापत्रम् (रिक्तस्थानपूर्तिः)

- (1) सेवाग्राम / सेवायाम्
- (2) प्रधानाचार्यमहोदय!
- (3) निवेदनम्
- (4) ज्वरेण
- (5) अवकाशम्

उत्तर 11. संस्कृत-अनुवादः

1. रामः गृहं गच्छति।
2. वृक्षात् पत्राणि पतन्ति।
3. सः पुस्तकं पठति।
4. विद्या विनयं ददाति।
5. वयम् सर्वे भारतवासिनः स्मः।

उत्तर 12. संस्कृत-निबन्धः (मम प्रियः विषयः संस्कृतभाषायाः महत्त्वम्)

संस्कृतभाषा अस्माकं देशस्य प्राचीनतमा भाषा अस्ति। एषा भाषा सर्वेषां भारतीयभाषाणां जननी कथ्यते। अस्याः वाङ् मयं सर्वथा समृद्धं सरसं च वर्तते। ऋग्वेदः, यजुर्वेदः, सामवेदः, अथर्ववेदः च चत्वारः वेदाः संस्कृतभाषायामेव सन्ति। संस्कृतभाषा सर्वथा परिष्कृता, शुद्ध व्याकरणसंस्कृता च अस्ति। भारतीयसंस्कृतेः रक्षणाय संस्कृतस्य ज्ञानं परममावश्यकम् अस्ति। उच्यते च - "संस्कृतिः संस्कृताश्रिता"। अतः सर्वेषां बालकानां कृते संस्कृतस्य अध्ययनम् अनिवार्यं भवेत्।

MP Board Sanskrit Special Tip Set-1: संस्कृतपरीक्षायां रूपलेखने विभक्ति-वचनानां, धातुलकारे च प्रत्ययानां सम्यक् ध्यानं धरन्तु। अपठित-गद्यांशे प्रश्नानां उत्तराणि गद्यांशात् अन्विष्य एव लिखन्तु।